

TERMINIZACIJA: SEMANTINIAI DARINIAI IR VERTINIAI

Terminizacija yra dvilypis procesas: vienu atveju terminizuojami bendrinės kalbos ir tarmių žodžiai, o kitu atveju – gretimų sričių terminai. Toks reiškiny vadinamas transterminizacija¹, tiksliau sakant, transemantizacija, kurią galima palyginti su semantine derivacija, kai vienos žodžio reikšmės pagrindu sukuriamą kita reikšmė. Tokiu atveju „ir darybos šaltinis, ir darybos rezultatas visiškai sutampa formaliai, t. y. tarp pamatinio žodžio ir darinio nėra jokio formalaus skirtumo. Kitaip sakant, darybos akto rezultatas – tik nauja to paties žodžio reikšmė“². Tokia reikšmė yra semantinis darinys. Apie kiekvieną semantinį darinį galima kalbėti kaip apie atskirą vienetą, pvz.: semema „*banga 1*“, t. y. vėjo, laivo ar kito ko nors sukeltas slenkantis vandens kaubury; vilnis, semema „*banga 2*“, t. y. ritmiškai slenkantis judesys fizinėje terpėje, semema „*banga 3*“, t. y. kurio nors reiškinių pasmarkėjimas, pakilimas, semema „*banga 4*“, t. y. iškilimas daikto viršuje ir t. t.³

Sinchroniniu požiūriu pirmoji semema yra motyvuojančioji, o visos kitos (taigi ir terminu tapusi semema „*banga 2*“) – motyvuotosios. Santykis tarp tokių sememų – semantinė motyvacija, kurią lemia arba realus sememomis pavadintų dalykų panašumas, arba vaizduotės sukurtos asociacijos, arba įvardytų dalykų loginis ryšys⁴. Tačiau apskritai sunku pasakyti, kuris terminas yra transemantizuotas mūsų kalboje, ypač kai svetimkalbės sememos pavadinamos savomis leksemomis. Tuomet atsiranda semantiniai vertiniai. Tokių svetimkalbių sememų pasirinkimą lemia kontaktuojančių kalbų žodžių semantikos modelių panašumai ir skirtumai.

¹ Gaivenis K. Terminizacija ir determinizacija. – *Terminologija* 4, Vilnius, 1997, 5.

² Jakaitienė E. *Lėksinė semantika*, Vilnius, 1988, 92–93.

³ *Lietuvių kalbos žodynas* 1, Vilnius, 1968.

⁴ Jakaitienė E. Min. veik., ten pat.

Semantinių darinių ir vertinių spartų plitimą terminijoje galima paaiškinti ir pateisinti keliomis priežastimis. Pirma, terminija nuolat kinta, atsiranda naujų sąvokų. Jei nebūtų semantinės derivacijos ir vertybos, tektų sudarinėti daugybę vis naujų kalbos vienetų. Tokia gausybė naujadarų tik apsunkintų ir terminiją, ir pačių specialistų bendravimą. Antra vertus, semantiniai dariniai ir vertiniai padeda susisteminti atskiras terminijos sistemas. Trečia, daugelis semantinių darinių ir vertinių yra naujų jau kitokio pobūdžio darinių ar sudėtinių terminų pagrindas.

Semantinė vertyba yra gana sudėtingas reiškinys. Norint rimtai imtis semantinių vertinių tvarkybos, jų norminimo dalykų, reikia pirmiausia eiti nuo sąvokos ir savos leksinės semantinės paradigmos apimties sudarant terminą – semantinį darinį ar verčiant semantinį vertinį, bet ne atvirkščiai, kaip dažnai dabar daroma, kai einama nuo kitakalbio termino semantikos, perkeliant ją lietuviškam terminui ir nepaisant jo motyvuojančiosios ir motyvuotosios sememų santykio, t. y. semantinės motyvacijos.

Pastaruoju metu kompiuterijos ir informatikos specialistų darbuose dažnai galima aptikti veiksmažodį *paveldėti* ir iš jo išvestą vedinį *paveldėjimas*, kuris jų laikomas terminu, pvz.: **paveldėjimas** – tai klasės (tipo) praplėtimas, naudojantis anksčiau apibrėžtų klasių (tipų) savybėmis ir operacijomis; *paveldėjimo priklausomybė iš koncepto A į konceptą B apibrėžiama taip; paveldėjimas ODMG modelyje palaikomas dvejopas – paveldėjimas pagal specializaciją ir paveldėjimas pagal elgseną*.

Ką galima paveldėti? „Lietuvių kalbos žodyne“⁵ pateiktos tokios veiksmažodžio *paveldėti* reikšmės: 1) „gauti kaip palikimą“: *Sūnus viską paveldėjo J. Jabl.* 2) „gauti iš prigimties (ppr. fizinės ir psichinės ypatybės)“: *Paveldima liga NdŽ.* 3) „įgyti, pasisavinti, užvaldyti“: *Lenkai paveldėję buvo Lietuvą Sdb.* 4) „perduoti, palikti, skirti palikimą“: *Numus paveldėjo kitam – pavedė J. Jabl (Grg).* Kaip matyti iš akademiname „Lietuvių kalbos žodyne“ pateiktų veiksmažodžio *paveldėti* reikšmių, specialistų vartojama minėta reikšmė, matyt, yra susikurta, nusi-

⁵ Žr. *Lietuvių kalbos žodynas* 18, Vilnius, 1997.

žiūrėjus į kitakalbio žodžio semantiką, arba atsiradusi dėl vaizduotės asociacijos, nes informatikos ir kompiuterijos literatūroje vartojami ir kiti transemantizuoti, dažniausiai sociologijos, terminai, pvz.: *karta*, *šeima*. 9–10 klasės vadovėlyje „Informatikos pradmenys“ yra net skyrelis „*Kompiuterių kartos*“⁶, kuriame rašoma: „*kompiuteriai skirstomi į kartas pagal juose naudojamus elektroninius įtaisus. I karta: 1951–1958 m. Didelių matmenų, galingų aušinimo įrenginių reikalaujantys lempiniai kompiuteriai. II karta: 1959–1964 m. Tranzistoriniai, jau gerokai mažesni kompiuteriai. III karta: 1965–1970 m. Pradėtos naudoti integrinės mikrosistemos. IV karta: nuo 1971 m. Kompiuteriuose naudojamos didžiosios ir superdidžiosios integrinės mikrosistemos, atsiranda tinklai, naudojamos kompaktinės plokštelės, daugialypė įranga (multimedia). Lygiaagrečiai pradėti kurti ir V kartos kompiuteriai, kurie pagrįsti nauja architektūra*“.

Kaip matyti iš šių sakinių, kiekviena vadinamoji kompiuterių karta apima tam tikrą laikotarpį, todėl tokia perkeltinė terminizuota reikšmė iš dalies yra motyvuota ir įmanoma vartoti. Matyt, taip buvo transemantizuotas ir sociologijos terminas *šeima* „grupė kartu gyvenančių ir bendrai tvarkančių namų ūkį asmenų, susijusių santuokos bei giminystės ryšiais“⁷.

Mokomojoje knygoje, kurią sudaro 7 sąsiuviniai, skirtoje asmenims, siekiantiems kompiuterio vartotojo Europos pažymėjimo, grafiškai pateikta visa „Mikrosoft“ firmos operacinių sistemų *šeima*⁸.

Ar logiška būtų manyti: jei yra vartojama *karta*, *šeima*, tai galėtų būti ir *paveldėjimas* ar *paveldimumas*? Pastarasis terminas pateiktas ir „Matematikos terminų žodyne“ (V., 1994). Be abejo, *paveldėjimą* būtų galima sieti su *karta* ar *šeima*. Pirmąkart veiksmazodžio *paveldėti* reikšmė kaip tik ir yra „gauti iš ankstesnės kartos, išlaikyti jos savybes“, plg. dar *paveldas* „paveldėtas ir saugotinas medžiaginės ir dvasinės kultūros palikimas“, *veldinys* „kas paveldima ar paveldėta“

⁶ Dagienė V. *Informatikos pradmenys*, Vilnius, 1999, 109.

⁷ *Socialinės apsaugos terminų žodynas*, Vilnius, 1999.

⁸ *Pagrindinės informacijos technologijos sąvokos*, Vilnius, 2000, 56.

⁹ Žr. *Lietuvių kalbos žodynas* 5, Vilnius, 1959.

(turtas, palikimas, žodis ar pan.). Iš akademinio „Lietuvių kalbos žodyno“⁹ ir „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ III leidimo (V., 1993) matyti, kad specialistų vartojama *kartos* reikšmė atsirado neseniai. Daugiareikšmis žodis *šeima* turi 8 reikšmes¹⁰, iš kurių 8-oji aiškina ma kaip spec. „tos pačios rūšies daiktų, reiškinių grupė“: *Lazerių šeima auga nepaprastai greit* trš. *Kreivių šeima* Fzž 337. *Debesų šeima* trš. Panašiai 4-oji žodžio *семе́йство* reikšmė apibūdinama ir dabartinės literatūrinės rusų kalbos žodyne: 4. в классификационных системах некоторых наук (в физике, геологии и др.) „группа родственных предметов, явлений и т. п.“: *радиоактивное семе́йство*¹¹. „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ III leidime (V., 1993) žodžio *šeima* 3 reikšmė: biol. „sistematikos vienetas, jungiantis artimas gentis“. Viename iš naujesnių lietuvių–anglų–rusų–vokiečių kalbų informatikos terminų žodyne¹² giminio termino *karta* pateikti trys rūšiniai terminai – *duomenų karta*, angl. *data generation*, rus. *поколение данных*, vok. *Datengeneration*; *informacijos karta*, angl. *generation of information*, rus. *поколение информации*, vok. *Informationsgeneration* ir *kompiuterių karta*, angl. *computer generation*, rus. *поколение вычислительных машин*, vok. *Rechnergeneration*, o *šeimos* lizde net devyni rūšiniai terminai: *charakteristikų šeima*, angl. *family of characteristics*, rus. *семе́йство ха́рактеристик*, vok. *Kennlinienfeld, Kennlinienschar*; *integrinių schemų šeima*, angl. *integrated circuit family*, rus. *серия интегральных схем*, vok. *Familie von integrierten Schaltungen*; *kompiuterių šeima*, angl. *computer family*, rus. *семе́йство вычислительных машин*, ряд вычислительных машин, vok. *Rechnerfamilie*; *kreivių šeima*, angl. *family of curves, set of curves*, rus. *семе́йство кривых*, vok. *Kurvenschar*; *loginių elementų šeima*, angl. *logic family*, rus. *семе́йство логических схем [элементов]*, серия логических элементов, vok. *Familie von logischen Elementen*; *programinių produktų šeima*, angl. *software product family, software pro-*

⁹ Žr. *Lietuvių kalbos žodynas* 14, Vilnius, 1986.

¹¹ Žr. *Словарь современного русского литературного языка* 13, Москва–Ленинград, 1962.

¹² Žr. *Informatika*, Vilnius, 1997.

duct set, rus. *семе́йство программных изделий*, vok. *Software-Produktfamilie*; *sprendinių šeima*, angl. *family of solutions*, rus. *семе́йство решений*, vok. *Lösungsschar*; *suderinamųjų kompiuterių šeima*, angl. *compatible (computer) family*, rus. *семе́йство совместимых вычислительных машин*, vok. *kompatible [verträgliche] Rechnerfamilie*; *uždavinių šeima*, angl. *task family*, rus. *семе́йство задач*, vok. *Aufgabenfamilie*. Trys iš minėtų rūšinių *šeimos* lizdo terminų pateikti ir „Matematikos terminų žodyne“ (V., 1994) – t. y. *charakteristikų šeima*; *kreivių šeima*; *sprendinių šeima*.

Panašius terminus galima aptikti ir latvių kompiuterijos žodynuose¹³, plg. *generation of computers*, rus. *поколение ЭВМ*, latv. *datoru paaudze*; *computer family*, rus. *семе́йство ЭВМ*, latv. *datoru saime*.

Tokie dalykai rodytų, kad šios terminų mikrosistemos narius – *kartą, šeimą, paveldėjimą, paveldimumą* galima laikyti tarptautiniais semantiniiais vertiniais. Juos verčiant einama nuo kitakalbio žodžio semantikos ir ji perkeliama lietuviškam žodžiui.

Kita vertus, ar tokie dalykai nerodo, kad tai yra bendra kalbų tendencija (nors lietuvių kalbai dažnai ir ne visai priimtina) transemantizuoti kitos mokslo srities terminus, plg. dar sociologijos terminus *senėjimas* „darymasis nebevartojamam, atgyvenusiam, nebepakankamam“ (kai kalbama apie katodą, metalą, plieną ir pan.), plg. rus. *старение*, angl. *ageing, aging*, vok. *Alterung*; *nuovargis* „susidėvėjimas, susilpnėjimas“ (dielektriko, fotoelektrinis, mechaninis, metalo, terminis ir pan.), plg. rus. *усталость*, angl. *fatigue*, vok. *Ermüdung*, kurie minėtomis reikšmėmis vartojami įvairių kalbų technikos terminijoje.

Tokios tendencijos, matyt, reikėtų paisyti ir *kartą, šeimą, paveldėjimą, paveldimumą*, kaip kompiuterijos terminus, įtraukti į bendrines lietuvių kalbos žodyną.

¹³ Anglu–krievu–latviešu skaidrojošā vārdnīca. A/s SWH Informatīvas sistēmas, 1995.

TERMINOLOGISATION: SEMANTIC FORMATIONS AND CALQUES

Summary

Terminologisation is a two-fold process: in some cases standard language words and dialect words are being terminologised and in other cases this happens to terms of adjacent fields. The name is usually transferred when on the basis of one meaning of the word another meaning is created. Such meaning is a semantic formation. However, it is quite difficult to establish which term is terminologised or transterminologised, especially when foreign sememes are named with native lexemes. In such cases semantic calques appear. For example, members of micro system of computer terms – *karta* (generation), *šeima* (family) – can be considered as international semantic calques as well as transterminologised terms of sociology.

Angelė KAULAKIENĖ
Lietuvių kalbos institutas
Antakalnio g. 6, 2055 Vilnius
E. paštas termin@ktl.mii.lt

Gauta 2001 06 25